

6. האדם במרחב החברתי-תרבותי תחום התמחות (180 שעות)

א. מבוא

ב. נושאי תחום ההתמחות:

גיאוגרפיה של אוכלוסייה וחברה:

1. אוכלוסייה בשינוי – תהליכים דמוגרפיים / 167

2. גיאוגרפיה של נחשלות ומצוקה / 173

3. האדם והחברה במרחב הכפרי ובמרחב העירוני / 179

גיאוגרפיה תרבותית:

4. אדם ומקום – גבולות ותחומים / 188

5. תרבות מעצבת מרחב בעידן הגלובלי / 191

מבוא

הנושא **האדם במרחב החברתי-תרבותי** הוא תחום לימוד חדש להתמחות בלימודי הגיאוגרפיה בחטיבה העליונה הנלמד בהיקף של 2 יחידות לימוד (180 שעות). נושאי הלימוד בתחום זה קשורים לגיאוגרפיה החברתי-תרבותית. גיאוגרפיה חברתית-תרבותית עוסקת בתהליכים ובתופעות בעלות ממד מרחבי המתרחשים בחברות שונות בעולם. במושג "מרחב" אין הכוונה רק למקום הפיזי שבני אדם מארגנים בו את צורכי הקיום הפיזיים והכלכליים שלהם, אלא גם למרחב התרבותי של האוכלוסייה החיה בו, מעצבת אותו ומעוצבת על ידו.

כיום רבים מהתהליכים והתמורות המתרחשים בעולם הם תוצאה ישירה ועקיפה של מגוון תהליכי הגלובליזציה. אמנם המניעים של תהליכים אלו הם בעיקרם כלכליים, אך בתחום זה התמקדנו בתוצרים התרבותיים-חברתיים של תהליכי הגלובליזציה שרישומם ניכר בכל מרחבי פעילותו של האדם. אחת מתוצאותיו הבולטות של תהליך זה היא הקיטוב בין תופעות, למשל: האחדה תרבותית (יוניפיקציה) מול היבדלות ושימור התרבות הלוקלית-פרטיקולרית, חילון מול הקצנה דתית, צמיחתן של אליטות ותאגידים עתירי ממון מול גידול שיעור העניים בעיר ובמדינה.

אין ספק כי גורמים מרכזיים לשינויים תרבותיים אלו הם השילוב של השינויים הכלכליים עם הטכנולוגיה המודרנית בעקבות ההתפתחות המהירה של מכלול אמצעי התקשורת והתחבורה ועם התרחבות ענף התיירות. השינויים הנובעים מתהליך הגלובליזציה באים לידי ביטוי מועצם בגיאוגרפיה של העיר: תהליך עיור מואץ במדינות המתפתחות, צמיחת ערי עולם, שינויים במאפייני המרחב העירוני ועוד. תמורות מתרחשות גם במרחב הכפרי ובאזורי המגע בין היישוב העירוני לבין היישוב הכפרי. יש המדמים את המתרחש בעולם בעקבות תהליכי הגלובליזציה הכלכלית ל"צונמי תרבותי" שאחד מתוצריו הוא **הכפר הגלובלי** המתאפיין יותר מכל בקיצור המרחקים: הפיזי, התודעתי והמידעי.

הדיון בהיבטיו השונים של "כפר" זה מאפשר ללומדים להבין את משמעותה של "פריצת" גבולות מבחינה כלכלית, תרבותית וחברתית. תהליך "הצונמי התרבותי" הולך וצובר תאוצה בתקופתנו הן בשל עליית רמת הניידות והנגישות שהביאה להצטמצמות לכאורה של המרחקים הפיזיים, והן בשל היכולת להיות נוכח וירטואלית במקומות שונים בעולם בזמן אמת. שינויים אלו מגדילים את טווח האפשרויות לפגוש בני עמים אחרים, להכיר נופים, דתות ותרבויות, להשפיע ולהיות מושפע ולפתח קשרים אישיים ומקצועיים.

בצד תהליכים אלה המתחוללים בחברה האנושית במאה ה-21 הן במדינות מתפתחות והן במדינות מפותחות,¹ עוסקת יחידת לימוד זו גם בהיבט הגיאוגרפי של המצוקה, כמו: עוני, רעב, נחשלות ומגפות, שעל אף הקדמה, לא רק שלא פסו מן העולם, אלא שממדיהן אף גדלו.

1 על גישות שונות למיון מדינות העולם – ראו ברציונל התכנית סעיף ח'.

על הפוטנציאל הקוריקולרי הייחודי ליחידת לימוד זו:

הנלמד ביחידה זו מזמן באופן מובהק מפגש עם מגוון אירועים אקטואליים בארץ ובעולם המסוקרים יום-יום באמצעי התקשורת השונים, וכמובן ברשת האינטרנט, מהם הרלוונטיים גם למתרחש ולמתהווה במדינת ישראל. לאור זאת ניתן וגם ראוי לבחון במהלך ההוראה-למידה היבטים עיוניים באמצעות מידע זמין ועדכני על אירועים המתרחשים כאן ועתה, וזאת נוסף לרכישת מיומנויות מידעניות גנריות ומיומנויות גיאוגרפיות ייחודיות.

מורכבותם של התהליכים המוצגים בתחום לימוד זה, ריבוי ההיבטים הגלומים בתופעות הנלמדות בו וריבוי הגורמים המעורבים בהן כמשפיעים וכמושפעים – כל אלה מזמנים טיפוח ראייה מערכתית וחשיבה ביקורתית. הלומדים נדרשים לאפיין תופעה ותהליך על היבטיהם השונים, לזהות ולהבין את הגורמים השונים הקשורים אליהם, לזהות את הזיקות ביניהם ולנתח ניתוח ביקורתי את השלכותיהם השונות ברמת הפרט, החברה והמרחב. זאת ועוד, התופעות החברתיות והתרבותיות המוצגות בתחום לימוד זה מעלות לא אחת דילמות מוסריות-ערכיות המזמנות דיון כיתתי. בדיון כזה אמורים הלומדים לנקוט עמדה מנומקת לגבי אירוע או תופעה ולחוות את דעתם בסוגיות השנויות במחלוקת.

פוטנציאל נוסף הגלום בלימוד תחום זה מבחינה חינוכית-ערכית הוא הבנת היחסיות של מצבים אנושיים במרחב, כמו רווחה וקדמה, עוני ונחשלות, בריאות, צדק והגינות (למשל: היחס למהגרי עבודה, למהגרים לא-חוקיים ולפליטים). כמו כן מזמנים נושאי הלימוד אירועי הוראה-למידה העשויים לתרום לטיפוח מעורבות חברתית, אכפתיות ומודעות למצוקות של הפרט ושל קבוצות בחברה בישראל, וכן לבחינה ביקורתית של פעילויות המדינה ושל הקהילה הבינלאומית (הקצאת המשאבים, סדר הקדימות, ההישגים) שמטרתן לשפר את תנאי החיים של התושבים באזורי מצוקה.

לכל אחד מנושאי הלימוד ופרקיו נקבעו **מטרות** הנגזרות ממטרות-העל של התכנית (מטרות אלו מפורטות ברציונל התכנית) ובזיקה לכל נושאי תחום זה. המטרות מוצגות בראשיתו של מפרט התכנים של כל נושא, והן נועדו לסייע למורים בתכנון תהליך ההוראה-למידה וכן כאמצעי בקרה על תוצרי הלמידה.

במהלך הלימוד יבנו הלומדים **מושגים** מעולם התוכן של נושאי התחום הנלמד. מושגים אלו נחוצים ללומדים הן להפקת מידע ממקורות המידע הרלוונטיים והן להמשגה ראויה של התובנות שייבנו במהלך תהליך הלמידה. מקצת המושגים שאולים מדיסציפלינות אחרות, משום שהגיאוגרפיה כתחום דעת עצמאי חוקרת תופעות ותהליכים מהיבטים בין-תחומיים ורב-תחומיים שיש להם ביטוי מרחבי.

הפקת מידע ממקורות גיאוגרפיים למיניהם – מפות, נתונים סטטיסטיים, דיאגרמות, תרשימים, איורים, תצ"א, תמונות לוויין וממ"ג – יוצרת את בסיס הידע ללימוד נושאי תחום זה. ההנחיות להפקת המידע הנדרש מופיעות בטבלאות באותיות נטויות.

ב. נושאי תחום ההתמחות

נושא 1: אוכלוסייה בשינוי – תהליכים דמוגרפיים

1. מטרות

הלומדים:

1. יכירו את המגמות הדמוגרפיות ברחבי העולם.
2. יבינו את הסיבות לשונות הדמוגרפית בין מדינות מפותחות ובין מדינות מתפתחות.
  - יכירו את הגורמים המניעים את התהליכים הדמוגרפיים ויבינו את ההיבט המוסרי אתי שבהתערבות המדינה בתחום הילודה (מדיניות תכנון הילודה).
3. יבינו את ההשלכות העתידיות של התהליכים הדמוגרפיים במדינה על הפרט והחברה.
  - יבינו את חשיבות השימוש במודל התמורה הדמוגרפי.
4. יפתחו יכולת ניתוח של מכלול הגורמים לתנועות הגירה – גורמי דחיפה וגורמי משיכה – ויעריכו את השלכותיהן של תנועות אלה גם על ארץ המוצא וגם על ארץ היעד לטווח הקרוב ולטווח הרחוק.
  - ינתחו את תופעת ההגירה לסוגיה ויסבירו את ההבדלים בין תנועות ההגירה בעבר לתנועות ההגירה כיום.
  - יסבירו את הסיבות להתרחבות תופעת ההגירה הפנימית והחיצונית במאה ה־21 ואת השלכותיה העתידיות (במדינות נבחרות).
  - יבחנו דילמות ערכיות הנובעות מהמתח בין ערכים הומניים-אוניברסליים לבין שיקולים ואינטרסים לגיטימיים של המדינה קולטת ההגירה וינקטו עמדה בנושא.

נושא 1: אוכלוסייה בשינוי – תהליכים דמוגרפיים

38 שעות

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> מפקד אוכלוסין מהפכה חקלאית ראשונה מהפכה חקלאית שנייה מהפכה חקלאית שלישית המהפכה הירוקה המהפכה התעשייתית <p>מדדים דמוגרפיים:</p> <ul style="list-style-type: none"> שיעור הריבוי טבעי שיעורי ילודה שיעורי תמותה מדדי פריון תוחלת חיים פירמידת גילים ניון דמוגרפי <ul style="list-style-type: none"> המומנטום הדמוגרפי חברה מסורתית חברה מודרנית חברה פוסט-מודרנית 	<p>הפקת מידע ממפות, מגרפים ומנתונים סטטיסטיים על שינויים בגודל אוכלוסיית העולם בתקופות שונות, עיבוד המידע וניתוחו</p> <p>– ההשפעה (הישירה והעקיפה) של אירועים ותהליכים שהתרחשו בעולם על "קפיצות" בגידול האוכלוסייה:</p> <ul style="list-style-type: none"> המהפכה החקלאית הראשונה (לפני כ־10,000 שנה, ראשית הביות של החי והצומח, טכנולוגיה ברמה נמוכה, בעלות קרקע משותפת, ראשיתה של מערכת יישובית) המהפכה החקלאית השנייה (המחצית השנייה של המאה ה־17, תחילתו של ייצור מסחרי, מחזור גידולים מחליף מחזור שדות, מיכון ראשוני והכנסת זנים חדשים, המשק המשפחתי מייצג את המודל המרכזי של הייצור החקלאי) המהפכה התעשייתית התקדמות הרפואה ושירותי הבריאות שיפורים בתחום התברואה (למשל: מים נקיים, מערכות ביוב) המעבר מהכפר אל העיר המהפכה החקלאית השלישית (תחילת המאה ה־20, עתירות הון ואנרגיה בייצור, שילוב של טכנולוגיות מתקדמות, הקטנת עלויות ייצור על בסיס יתרונות לגודל (כאשר מהפכה זו התפשטה אל מדינות מתפתחות במחצית השנייה של המאה ה־20 היא נשאה את הכותרת: המהפכה הירוקה) <p>– ההבדלים בין המאפיינים הדמוגרפיים של מדינות מפותחות לבין המאפיינים הדמוגרפיים של מדינות מתפתחות²</p> <p>– מדדים דמוגרפיים למדידת גידול אוכלוסייה</p>	<p>א. אוכלוסיית העולם – תהליכים ומאפיינים [20 שעות]</p> <p>1. ציוני דרך היסטוריים שהשפיעו על תהליכים דמוגרפיים בעולם</p> <p>2. המאפיינים הדמוגרפיים של מדינות מפותחות לעומת מדינות מתפתחות</p>

2 קישור: נתי"ב – נושא 3, פרק א'2.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • קצב הכפלת אוכלוסייה • מודל התמורה • הדמוגרפיה • ניוון דמוגרפי • התפוצצות אוכלוסייה • מדיניות תכנון אוכלוסייה • תאוריית מלתוס • תאוריית הנאו־מלתואיזם • מאזן מגדרי • אוכלוסייה נתמכת (תלויה) • אוכלוסייה יצרנית 	<p>- תהליכים כלכליים, חברתיים ותרבותיים שגרמו לירידה בשיעורי התמותה והילודה</p> <p>במדינות המפותחות</p> <p>- תהליכים כלכליים וחברתיים הנובעים מהניוון הדמוגרפי במדינה (דוגמאות: גרמניה ורוסיה) ומהגידול הדמוגרפי (דוגמאות: בנגלה־דש, מקסיקו)</p> <p>- ההשלכות החברתיות והפוליטיות של השונות בשיעורי הריבוי של קבוצות אתניות שונות במדינה</p> <p>- תהליכים דמוגרפיים המתרחשים כיום במדינות המתפתחות</p> <p>- מגוון ההשלכות על הפרט, על החברה ועל המדינה של מגמות שונות בגידול האוכלוסייה במדינות שונות בעולם (דוגמאות: גידול מהיר - מדינות מתפתחות; גידול אטי או סטגנציה - מדינות מערב אירופה ומזרחה)</p> <p>- הקשר בין גידול האוכלוסייה ובין הלחץ על המשאבים העומדים לרשותה (תאוריות מלתוס והנאו־מלתואיזם)</p> <p>- השימושים/היישומים של מודל התמורה הדמוגרפית</p> <p>- הקשר בין מיקומה של מדינה באחד משלבי מודל התמורה הדמוגרפית לבין רמת פיתוחה של המדינה (לדוגמה: יפן בשלב 4 - מדינה מפותחת, מוזמביק בשלב 2 - מדינה מתפתחת)</p> <p>- דרכים לתכנון דמוגרפי במדינות מתפתחות (דוגמאות: סין, הודו, רואנדה)</p> <p>ובמדינות מפותחות (דוגמה: מדינות סקנדינביה)</p> <p>- השלכות לעתיד של הורדת שיעור הילודה על המאזן המגדרי במדינות מתפתחות (למשל סין)</p> <p>- דילמות מוסריות־ערכיות בהגבלת הילודה (סין) או בעידודה (מדינות סקנדינביה)</p> <p>- מדיניות של אי־התערבות ממשלתית בגידול האוכלוסייה (דוגמה: ארה"ב)</p> <p>- ההשלכות על רמת החיים במדינה של שיעור גבוה של אוכלוסייה נתמכת ביחס לשיעור האוכלוסייה היצרנית</p>	<p>3. תהליכים כלכליים, חברתיים ותרבותיים המסבירים שוני דמוגרפי בין מדינות בעולם</p> <p>4. מודל התמורה הדמוגרפית</p> <p>5. תכנון דמוגרפי</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • קולוניאליזם • הגירה • הגירה כפויה • גורמי דחיפה ומשיכה להגירה • ארץ מוצא • ארץ יעד • זרמי הגירה • מאזן הגירה 	<p><i>הפקת מידע ממפות וממקורות סטטיסטיים על תנועות הגירה בעולם בתקופות שונות, עיבוד המידע וניתוחו</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - השפעות הגירה של אירופאים בתקופה הקולוניאלית על מדינות היעד באפריקה, באסיה ובדרום אמריקה⁴ • התפתחות מערכת יישובים עירונית • פיתוח תשתיות • התפתחות חוות מטעים • תרבות, דת ושפה • ממשל, פוליטיקה וקביעת גבולות מדיניים - השפעות חברתיות ותרבותיות בעקבות הגירתם של אפריקאים לצפון אמריקה ולדרומה - הגורמים להגירת יהודים במאה ה־20 ויעדי ההגירה - מניעים לעלייה של יהודים לישראל ממחצית המאה ה־20 ועד לתקופתנו - גורמי דחיפה להגירה מארץ המוצא: <ul style="list-style-type: none"> • אבטלה • מחסור ומצוקה כלכלית • תנאי מחיה קשים • מחסור בשירותים בסיסיים • רדיפות פוליטיות ודתיות • הגבלת חופש הפרט • הפליית נשים • פגעי טבע • תוצאות לוואי של גידול אוכלוסייה מהיר במדינות המתפתחות (פער בין היצע לביקוש במקורות תעסוקה) 	<p>ב. תנועות אוכלוסייה במרחב – הגירות לסוגיהן [18 שעות]</p> <p>1. תנועות הגירה בעבר א.1 הגירה בעקבות הקולוניאליזם</p> <p>ב.1 הגירת עבדים (הגירה כפויה)</p> <p>ג.1 הגירת יהודים</p> <p>2. תנועות הגירה בהווה³ א.2 גורמי דחיפה להגירה</p>

3 קישור: נתי"ב – נושא 3, פרק א, סעיף 3.

4 קישור: הפיתוח והתכנון המרחבי – נושא 2, פרק א, סעיף 1.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<p>תנועות הגירה:</p> <ul style="list-style-type: none"> • פנימית • חיצונית • סיבובית (של כוח עבודה) • קבועה • זמנית • מהגרי עבודה • הגירה מרצון • הגירה לא חוקית • היבדלות מרחבית 	<p>- גורמי משיכה לארץ היעד:</p> <ul style="list-style-type: none"> • תקווה להטבת תנאי החיים • הבטחות של קרובי משפחה שכבר הצליחו בארץ היעד • שכר עבודה גבוה יחסית • ביקוש לעובדים לא מיומנים בארץ היעד • שירותי רווחה ברמה גבוהה • אפשרויות לימוד ורכישת השכלה • ביטחון אישי וקבוצתי • תוצאות לוואי של ההיחשפות לתרבויות אחרות ולאורחות חיים שונים בעקבות תהליכי הגלובליזציה <p>- נתיבי הגירה ועצמות הגירה של מהגרי עבודה בעולם (דוגמאות: מתורכיה לגרמניה, מצפון אפריקה לצרפת)</p> <p>- הבדלים בין דפוסי הגירה למטרות תעסוקה (קבועה, זמנית, סיבובית) והגורמים להיווצרות כל אחד מדפוסים אלה</p> <p>- נתיבי הגירה של מהגרים לא־חוקיים והמניעים לתהליך זה (דוגמאות: ממערב אפריקה לאיים הקנריים בדרך לאירופה, ממקסיקו לארה"ב, מצפון אפריקה לאיטליה)</p> <p>- יחס השלטונות ויחס החברה למהגרים לא־חוקיים (דוגמאות: חוקי הגירה נוקשים, הגבלות על ענידת סמלים בעלי גוון דתי ["חוק הרעֵלָה" בצרפת], גירוש)</p> <p>- דילמה המתעוררת בעקבות תנועות ההגירה בעולם: קונפליקט בין ערכים הומניים והרצון לסייע לבני אנוש במצוקה קיומית לבין שיקולים אינטרסנטיים של המדינה והחברה - מניעת כניסת זרים ממניעים שונים</p>	<p>ב2. גורמי משיכה להגירה</p> <p>3. תנועות הגירה בתקופתנו</p> <p>א3. מהגרי עבודה</p> <p>ב3. מהגרים לא־חוקיים</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • שכונות פלישה • כלכלת "בזאר" • "בריחת מוחות" • אוכלוסייה נתמכת • מדרג עירוני • ערי ליבה • ערי שוליים 	<p>- השפעות תרבותיות וחברתיות על ארץ היעד בעקבות כניסה מסיבית של קבוצות מהגרי עבודה (חוקיים ולא־חוקיים), דוגמאות: שינויים בהרכב האוכלוסייה ותפרוסתה, שינויים במאפייני המרחב התרבותי, היווצרות פערים וקונפליקטים בין ילידי המקום לבין מהגרים (למשל: מהגרים מוסלמים בצרפת)</p> <p>- השפעת המהגרים על המארג העירוני, דוגמאות: היווצרות שכונות עוני צפופות (שכונות פלישה, סלאמס), לחצים על שירותים ותשתיות (בריאות, חינוך, מים נקיים, חשמל, ביוב), הגדלת הקיטוב בין שכונות העיר, התפתחות כלכלת "בזאר"</p> <p>- סיבות תרבותיות וחברתיות להתקבצותם של מהגרים בקהילות מובחנות בעיר</p> <p>- השפעות חברתיות וכלכליות של תנועות ההגירה על ארץ המוצא דוגמאות להשפעות שליליות: "בריחת מוחות" – אבדן של כוח אדם מקצועי ומיומן (מהנדסים, רופאים, מדענים), גידול בשיעור האוכלוסייה הנתמכת (מבוגרים, נשים וילדים)</p> <p>דוגמאות להשפעות חיוביות: העברת כספים ומטבע חוץ אל ארץ המוצא, הקטנת שיעור האבטלה והצפיפות</p> <p>- ארבעה זרמי הגירה פנימית:</p> <ul style="list-style-type: none"> • מהכפר אל העיר – זרם ההגירה המרכזי מאז המהפכה התעשייתית • מהעיר אל הכפר – זרם המתבסס חלקו על בחירה באיכות חיים ועל בית שני בכפר • מעיר לעיר – עלייה במדרג העירוני: מערי שוליים לערי הליבה, מהמטרופולין לערי שולי המטרופולין • מכפר לכפר – מאזור כפרי נחשל לאזור כפרי מתפתח 	<p>4. השפעות תנועות ההגירה</p> <p>א.4 על ארץ היעד</p> <p>ב.4 על ארץ המוצא</p> <p>5. זרמי הגירה פנימית</p>

נושא 2: גיאוגרפיה של נחשלות ומצוקה

מטרות

הלומדים:

1. ידעו להשתמש באופן מושכל במדדים אובייקטיביים שונים למדידת רמת פיתוח של מדינה ויבינו את היחסיות בהגדרת מצבים אנושיים כמו: נחשלות, רווחה, עוני ורעב.
  - יזהו במדינה נתונה את מכלול הגורמים לעוני ויעריכו את המהלכים המתרחשים בה להיחלצות ממצב העוני ואת מידת יעילותם (יזמות המדינה, ארגונים בין לאומיים, הפרט, ארגונים וולונטריים וחוף-ממסדיים שונים).
  - יסבירו את הסיבות לרעב באזורים שונים בעולם ויבחנו במדינה נתונה את מעורבותם של גורמים שונים, פנימיים וחיצוניים, לצמצום ממדיה, יעריכו את הצלחתם או את כישלונם וינתחו את הסיבות לכך.
  - יסבירו את הגורמים המשפיעים על תפוצת מחלות בעולם וינתחו את ההשלכות של מופע רחב שלהם במדינה על המבנה הדמוגרפי, על הכלכלה ועל החברה.
  - ינתחו את ההשפעה של תפוצה גבוהה של מחלות זיהומיות/טפיליות על הפרט, על כלכלת המדינה ועל תהליכים דמוגרפיים במדינה נתונה ויעריכו את האמצעים הננקטים בה לעצירת התפשטותן.
  - יכירו את מגוון הפעולות של הקהילה הבינלאומית להדברת מחלות זיהומיות בעולם, ינתחו ויעריכו את מידת יעילותן ותרומתן ואת הסיבות להצלחתן או לכישלונן.
2. יסבירו את הקשר בין נחשלותה של מדינה (רמת פיתוחה) ובין שיעור גבוה של עניים, רעבים וחולים באוכלוסיית המדינה.
3. יגלו מעורבות פעילה במסגרת פרויקט יזום לסיוע לאוכלוסייה במצוקה באזור מגוריהם.

נושא 2: גיאוגרפיה של נחשלות ומצוקה

34 שעות

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • אינדקס הפיתוח האנושי (Human Development Index) • מבנה מגזרי • תוצר לאומי גולמי (תל"ג) • תל"ג לנפש • שיעור בערות • רמת מינוע • אי-שוויון • גלעין-שוליים (מודלים של פרידמן) • ושל פרנק) • כוח קנייה • צדק כלכלי וחברתי 	<p>הפקת מידע מנתונים סטטיסטיים ומפות על רמת הפיתוח של מדינות ואוכלוסיות, איתור מיקומן של המדינות המפותחות יותר והמפותחות פחות</p> <ul style="list-style-type: none"> - מדדים שונים לרמת פיתוח של מדינות: • כלכליים: תל"ג לנפש, צריכת אנרגיה לנפש, שיעור המועסקים בחקלאות • דמוגרפים: שיעור ילודה, שיעור תמותה, שיעור תמותת תינוקות, שיעור ריבוי טבעי, תוחלת החיים, זרמי הגירה • חברה ורווחה: שיעור בערות, מספר נפשות לרופא, נגישות למי שתייה ושירותי סניטציה, דיור - מספר נפשות לחדר, שיעור נשאי איידס ל-1,000 נפש • תשתיות, טכנולוגיה ותקשורת: מספר המחשבים ל-1,000 נפש, רמת מינוע, מספר קווי הטלפון ל-1,000 נפש, חיבור לאינטרנט ל-1,000 נפש • פליטת מזהמים, מדיניות שימור סביבה <p>- מרכיבי אינדקס הפיתוח האנושי - מדד משולב להשוואת רמות פיתוח (המנסה להיות אובייקטיבי):</p> <ul style="list-style-type: none"> • מרכיב דמוגרפי - תוחלת החיים • מרכיב חברתי-תרבותי - אוריינות • מרכיב כלכלי - רמת החיים הנקבעת על פי כוח קנייה <p>- "מדדים" לא מדידים לקביעת רמת פיתוח של מדינות (צדק, חלוקה והקצאה של רווחים ותועלות של פיתוח כלכלי, חופש אישי)</p> <p>- מטרות השימוש במדדי רמת הפיתוח (דוגמה: תכנון פיתוח ותמיכה כלכלית במדינות נחשלות)</p>	<p>א. פיתוח ורווחה לעומת עוני נחשלות - מדדים ותפרוסת עולמית (12 שעות)</p> <p>1. מדדים לקביעת רמת פיתוח של אוכלוסיות⁵</p>

5 קישור: נתי"ב: נושא 5, פרק א'.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • קו העוני • מעגל העוני • מדיניות סוציאלית • יזמות • כיסי אבטלה • מוביליות • רפורמה אגררית • קרן המטבע העולמית • הבנק העולמי • G8 • העצמת נשים 	<p>- מדדים לקביעת מצב עוני של אוכלוסייה: זמינות המזון, מרכיבי התזונה וזמינות שירותי בריאות ורווחה</p> <p>- הסיבות לשונות בין קו העוני במדינות העולם</p> <p>- הקשר בין רמת הפיתוח של מדינה ובין שיעור האוכלוסייה הענייה במדינה</p> <p>- הגורמים לשונות המרחבית של העוני במרחב הלאומי ובמרחב העירוני</p> <p>- גורמים כלכליים, תרבותיים וחברתיים לעוני ברמת הפרט</p> <p>דוגמאות: היעדר השכלה והכשרה מקצועית, אבטלה בגלל מוגבלות בבחירת תעסוקה, היעדר תמיכה ממסדית לביטחון קיומי במקרה של פגעי טבע (בצורת ארבה, שפעת העופות, צונמי), מדיניות סוציאלית, השלמה עם מצב קיים כחלק מתפיסה תרבותית, גודל התא המשפחתי</p> <p>- הדרכים להיחלצות מ"מצב של עוני":</p> <ul style="list-style-type: none"> • ברמת המדינה והחברה: שינויים במדיניות הרווחה והצדק החברתי, יזמות בהיצע מקומות תעסוקה ואפשרויות להכשרה מקצועית, יזמות כלכלית וצמצום כיסי אבטלה, מתן תמריצים ליציאה לעבודה, מוביליות במשק, רפורמות קרקעיות ואגרריות, פיתוח אזורים חדשים • ברמת הפרט: רכישת השכלה, נגישות למקורות תעסוקה רווחיים, ניהול מושכל של משק הבית, הגירה פנימית וחיצונית • ברמה בין לאומית - תמיכה כלכלית פיננסית במדינות נחשלות על ידי המדינות המפותחות (G8) באמצעות מוסדות, למשל: האו"ם, קרן המטבע העולמית, הבנק העולמי • התארגנויות חוץ ממסדיות, למשל: חינוך והכשרה מקצועית, העצמת נשים 	<p>ב. העוני בעולם (6 שעות)</p> <p>1. שונות מצב העוני במרחב העולמי</p> <p>2. גורמים לעוני ברמת הפרט</p> <p>3. היחלצות מ"מצב של עוני"</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • תת-תזונה • תפוצת הרעב • שוק המזון • רעב כרוני • רעב גלוי • רעב סמוי • ארגון המזון והחקלאות (FAO) • בצורת • מדבור 	<p>הפקת מידע על תופעת הרעב בעולם ממפות, מנתונים סטטיסטיים ומקטעי עיתונות, ניתוח המידע ועיבודו</p> <p>- מדדים אובייקטיביים ל"מצב של רעב" כפי שנקבע על ידי ארגון המזון והחקלאות העולמי (FAO)</p> <p>- התפרוסת העולמית של אזורי רעב בעולם</p> <p>- הסיבות למתאם בין התפרוסת העולמית של האוכלוסייה הענייה לבין תפרוסת האוכלוסייה הרעבה</p> <p>- הגורמים לתופעת הרעב באזורים שונים בעולם:</p> <ul style="list-style-type: none"> • פגעי טבע (בצורות ומדבור, סופות ופגעי מזג אוויר) • גידול אוכלוסייה מואץ ולחץ על משאבים (קרקע זמינה, מים נקיים) • מדיניות ממשלתית המונעת פיתוח • חוסר יכולת לשווק מזון לאוכלוסייה • רמת הרווחה של האוכלוסייה - עוני • מלחמות וטרור (דוגמאות: סומליה, סודאן, אפגניסטאן) • ניצול לא מבוקר של משאבי הטבע ופגיעה בעתודותיהם • היעדר תכנון המשק החקלאי לטווח ארוך (גידול חקלאי הנשען על משאב אחד) <p>- גורמים ומאפיינים של אירועי רעב המוני בעולם, דוגמאות: קמבודיה - סוף שנות ה־70, ביאפרה - אמצע שנות ה־80, ניג'ר - 2005</p> <p>- תוצאות לוואי של הרעב, דוגמאות: עליית שיעור החולים באוכלוסייה, תוחלת חיים נמוכה, הגירה</p> <p>- השפעת תנודות קיצוניות במחירי מרכיבי המזון הבסיסיים (אורז, חיטה) על נגישות האוכלוסייה למזון במדינות המפותחות ובמדינות המתפתחות</p> <p>- ההשלכות של הקצאת שטחים נרחבים לגידולים חקלאיים למטרות ייצור דלק חלופי על הירידה בתפוקת גידולי מזון</p>	<p>ג. רעב בעולם (8 שעות)</p> <p>1. מדדים ל"מצב של רעב" ותפרוסתו בעולם</p> <p>2. הרעב - גורמים והשלכות</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • ארגונים פילנטרופיים 	<ul style="list-style-type: none"> - דרכי התמודדות עם בעיית הרעב בעולם, דוגמאות: • אספקת מוצרי מזון בסיסיים במימון וביזמת גורמי חוץ • הדרכה וסיוע של מומחים לפיתוח החקלאות • שינוי במדיניות של הקצאת משאבים • שמירה על משאבי הטבע - קרקע ומים (פיתוח ברקיימא) • חינוך לבריאות ולתזונה נכונה • עידוד ותמיכה בפיתוח חקלאות עירונית - שיקולים פוליטיים ומניעים הומניים למעורבותם של גורמי חוץ בסיוע לרעבים: • שיקולים פוליטיים - דוגמה: המדינות "השבעות" מסייעות למדינות שיש בהן שיעור גבוה של אוכלוסייה רעבה במטרה להשיג "דריסת רגל" במקום • מניעים הומניים - פעילות התנדבותית של ארגונים וגופים שונים (פילנטרופיים) • מעורבות של ארגונים בין לאומיים 	<p>3. פתרונות לבעיית הרעב</p>
<ul style="list-style-type: none"> • רפואה מונעת • מחלה זיהומית • מחלה טפילית • נשאי מחלה • זיהום סביבתי • תתי תזונה • חתך גילים 	<p>הפקת מידע על מחלות ומגפות בעולם ממפות ומנתונים סטטיסטיים, ניתוחו ועיבודו</p> <ul style="list-style-type: none"> - תפרוסת המחלות בעולם (למשל: מלריה, איידס, טיפוס) - הקשר בין רמת הפיתוח של מדינה לבין תפוצת המחלות בה - המאפיינים של מדינה מוכת מחלות ומגפות, דוגמה: שיעור גבוה יחסית של חולים ונשאים - גורמים סביבתיים ותרבותיים המשפיעים על תפוצת מחלות, דוגמאות: צפיפות מגורים, תנאי דיור והיגיינה ירודים, תתי תזונה, היעדר חינוך מניעתי - השפעות שונות של שיעור גבוה של חולים במחלות זיהומיות וטפיליות במדינה, דוגמאות: • דמוגרפיות: ירידה בתוחלת החיים, שינויים בחתך הגילים באוכלוסייה • כלכליות: ירידה בהיקף כוח העבודה, הקצאת משאבים לתחום הבריאות • חברתיות: היווצרות אווירה של פחד וחרדה, הסתגרות והתנתקות - השלכות השונות של "להיות חולה" בעולם המפותח לעומת "להיות חולה" בעולם המתפתח (דוגמאות: איידס, מלריה, שחפת) 	<p>ד. מחלות ומגפות (8 שעות)</p> <p>1. תפרוסת המחלות בעולם</p> <p>2. גורמים למחלות ולמגפות</p> <p>3. השפעת מחלות על הפרט והחברה</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • ארגון הבריאות העולמי • WHO (World Health Organization) • ארגון רופאים לזכויות האדם 	<p>- דרכים למניעת מחלות ולעצירת התפשטותן של מגפות: מתן חיסונים ותרופות, הטלת סגר (דוגמאות: מחלת הסארס, שפעת העופות), הרחבת ההסברה והחינוך והדגשת החשיבות של החיסון והשמירה על כללי ההיגיינה ועל דרכי התנהגות בין אישית (מלריה ואיידיס)</p> <p>- הבדלים בין מדינות מפותחות לבין מדינות מתפתחות בדרכי ההתמודדות עם מחלות</p> <p>- חשיבות ההירטמות של הקהילה הבין-לאומית לבלימת מחלות ומגפות (ארגון הבריאות העולמי)</p> <ul style="list-style-type: none"> • הפניית משאבים למחקר מדעי למציאת תרופות יעילות למחלות • מימון שליחת צוותים רפואיים לאזורים נגועים • מתן מידע והדרכה למדינות העולם בנושאים שונים בתחום הבריאות • קביעת תקנים בין-לאומיים בנושא הבריאות • הקפדה על הגינות במתן תרופות אמינות ומתאימות ללא שיקולי רווח <p>- דרכים לטיפול מעורבות פעילה ואכפתיות של הפרט למצוקות של אוכלוסיות במדינה ובארצות נחשלות</p>	<p>4. דרכי התמודדות עם מחלות ומגפות</p> <p>5. תפקיד הקהילה הבין-לאומית בהדברת מחלות</p>

נושא 3: האדם והחברה במרחב הכפרי ובמרחב העירוני

מטרות

הלומדים:

1. יסבירו את התמורות המרחביות, החברתיות והתרבותיות המתרחשות בתקופתנו ביישובים הכפריים והעירוניים וינתחו את גורמיהן ואת השלכותיהן על אוכלוסיית היישובים.
  - יתארו את מאפייני היישוב הכפרי: המרחב הפיזי, האוכלוסייה ומגזרי התעסוקה.
  - ישוו את תהליכי העיור במדינות המפותחות לעומת המדינות המתפתחות, ינתחו את השלכותיו של תהליך עיור מואץ במדינה מתפתחת על הפרט והחברה, על הכלכלה ועל המרחב הפיזי-סביבתי.
  - יבינו את תופעת ההיבדלות החברתית-תרבותית במרחב העירוני – סיבותיה, מאפייניה והשפעותיה על הפרט והחברה במרחב.
  - יתארו את המאפיינים המרחביים והתרבותיים של האוכלוסייה העירונית בערים שונות בעולם וינתחו את השפעתם על התרבות במרחב העירוני.
  - ישוו בין מאפיינים פיזיים וחברתיים של הכפר מול העיר ויסבירו את קשרי הגומלין ביניהם.
  - יכירו את הדגמים הקלסיים של ארגון המרחב העירוני וישתמשו בהם לניתוח משווה של ארגון המרחב בערים שונות במדינות מתפתחות ובמדינות מפותחות.
  - יתארו את המאפיינים של מטרופולין ויבינו את התהליכים המתרחשים בה ובסביבתה ואת השלכותיהם על העיר ועל אוכלוסייתה.
  - יבינו את המשמעות החברתית והכלכלית של פערים בין אוכלוסיות במרחב העירוני בנגישות לאזורי עסקים, לאזורי תרבות ולשטחים ירוקים ויסבירו את השלכות החברתיות הצפויות כתוצאה מפערים אלה.
  - ינתחו את הגורמים לאי-צדק חברתי בעיר, יעריכו את השפעתו על אוכלוסיית העיר וינקטו עמדה בנדון.
  - יאפיינו תמורות באכלוס המרחב בעיר המודרנית ותהליכים חברתיים המניעים אותן ויסבירו את סיבותיהן ואת השפעתן על המרחב הפיזי והחברתי.
  - יסבירו את המניעים לשיקום פיזי של אזורים בעיר ויעריכו את תרומת פעולות השיקום למרקם העירוני.
  - יבחנו את המאפיינים השונים של ערי עולם (האוכלוסייה, מרחבי המגורים, נוף, תרבות, מבנה חברתי, מגזרי תעסוקה וכו'), ינתחו ויעריכו את התהליכים המתרחשים בהן ואת הכוחות/הגורמים המניעים אותם.
  - יסבירו את השלכות של הקיטוב החברתי על חיי הפרט ועל קבוצות אוכלוסייה שונות וינקטו עמדה מנומקת לגבי המדיניות החברתית הראויה של המדינה בסוגיה זו.

נושא 3: האדם והחברה במרחב הכפרי ובמרחב העירוני

48 שעות

פרקי הלימוד	סוגיות ומוקדים בהוראה	מונחים ומושגים
<p>א. היישוב הכפרי – המרחב, האוכלוסייה והתעסוקה⁶ [4 שעות] 1. המרחב הכפרי</p> <p>2. האוכלוסייה הכפרית</p> <p>3. התעסוקה במרחב הכפרי</p>	<p>– מאפייני בנייה וארכיטקטורה במרחב הכפרי – בתים צמודי קרקע, צפיפות מגורים נמוכה, נגישות נמוכה לשירותים מתמחים</p> <p>– מאפייני הכפר באזורים הרריים: כפר מגובב, צפיפות בניית/גבוהה (דוגמאות: כפרים ערביים, כפרים ביוון)</p> <p>– גורמים המשפיעים על ייעודי הקרקע במרחב הכפרי:</p> <ul style="list-style-type: none"> • גורמים כלכליים: תחרות על משאבי הקרקע בין יצרנים כפריים ובין יזמים חיצוניים • צורכי התושבים: שימור אזורים לייצור חקלאי, לפארקים לאומיים, לשטחים פתוחים, לשמורות ביוספריות <p>– מאפייני החברה הכפרית: חיי קהילה, נטייה לאחידות חברתית-תרבותית גבוהה יחסית באורחות החיים ברמת היישוב הבודד: לבוש, מנהגים, חגים, עגה</p> <p>– מאפייני התעסוקה במרחב הכפרי: רוב הפעילויות קשורות למשאבים שמציעה הסביבה הטבעית (חקלאות, הפקת מוצרים מגידולי מזון [אורז, קפה, קקאו, תבלינים], יערנות, דיג, עיבוד מזון, מחצבים)</p> <p>– תמורות בתעסוקה במרחב הכפרי: מעבר מפעילות חקלאית למגוון תעסוקות המשרתות את האוכלוסייה העירונית (למשל: מסחר ושירותים)</p> <p>– השונות בין המדינות המפותחות לבין המדינות המתפתחות בהתפלגות האוכלוסייה הכפרית במגזרי התעסוקה העיקריים וברמות ההשכלה והמיומנות</p>	<ul style="list-style-type: none"> • מרחב כפרי • צפיפות מגורים • נגישות לשירותים • אזור שוליים • שימושי קרקע
<p>ב. עיור – דינמיקה ומגמות⁷ [4 שעות]</p>	<p><i>הפקת מידע ממפות וממקורות אחרים על ערים בעולם בתקופות שונות (למשל: פריז, לונדון, ניו יורק, קהיר, סידני, נירוב, ניו דלהי, מכסיקו-סיטי, שנחאי) וניתוחן</i></p> <p>– ההבדלים באופי ובמגמות של תהליכי העיור במדינות המפותחות לעומת המדינות המתפתחות של תהליך העיור המואץ במדינות המתפתחות על המרחב החברתי והכלכלי ועל הסביבה: יצירת משק כלכלי דואלי – כפרי ועירוני</p> <p>– השלכות של תהליך העיור המואץ על הסביבה: זיהום אוויר, קרקע ומים, מטרדי רעש</p>	<ul style="list-style-type: none"> • עיור • עיור-יתר • מטרופולין • מודל שלבי העיור • פרוור • חוק סדר הגודל • משק דואלי

6 קישור: נתי"ב: נושא 4, פרק ב'.

7 קישור: נתי"ב: נושא 4, פרק א'.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • שונות כלכלית • מגזרי תעסוקה • המגזר הפורמלי • המגזר הבלתי פורמלי • חקלאות עירונית • מרחב רב־תפקודי <ul style="list-style-type: none"> • רב־תרבותיות <ul style="list-style-type: none"> • היבדלות (סגרגציה) מרחבית <ul style="list-style-type: none"> • גטו כפוי • גטו מרצון • שכונה גדורה (gated community) 	<p>הפקת מידע על מאפייני האוכלוסייה בערים שונות בעולם ממקורות סטיסטיים וממקורות אחרים, ניתוח המידע ועיבודו</p> <p>– מאפייני האוכלוסייה בערים הגדולות בעולם: שונות חברתית-כלכלית גדולה, מגוון דתי, לאומי ותרבותי, צפיפות דיור גבוהה יחסית, רמת נגישות גבוהה לשירותים</p> <p>– מאפייני מגזרי התעסוקה במרחב העירוני: מרחב רב־תפקודי, מסחר, שירותים, תעשייה ומלאכה, חקלאות עירונית (חקלאות המיועדת לשוק העירוני המתקיימת בעיר ובשוליה) ותעסוקות מזדמנות</p> <p>– ההבדלים בין המדינות המפותחות לבין המדינות המתפתחות בהתפלגות האוכלוסייה העירונית במגזרי התעסוקה העיקריים וברמות ההשכלה והמיומנות</p> <p>– המאפיינים המרחביים והתרבותיים של ריכוזי אוכלוסיות בערים שונות (דוגמאות: מאה שערים בירושלים, צ'ינה טאון במלבורן, הארלם בניו יורק, גולדרס גרין בלונדון, אזורים של מוסלמים בפריז)</p> <p>– השפעת התרבות על המרחב העירוני: ארכיטקטורה, עסקים, מראה הרחוב, צפיפות המגורים, שפה, חגים, מנהגים</p> <p>– יתרונות וחסרונות מרחביים ותרבותיים של ריכוזי אוכלוסיות הומוגניות בערים</p> <p>– עוני ונחשלות בערי העולם המערבי (פשע, מחלות, אבטלה, מחסור בדיור)</p> <p>– אזורי מגורים של העובדים הזרים במרחב העירוני: "עיר בתוך עיר"</p> <p>– הגורמים להיבדלות חברתית-תרבותית במרחב העירוני:</p> <ul style="list-style-type: none"> • התרכזות מרחבית של מיעוטים דתיים-לאומיים (למשל: מוסלמים בערי אירופה, סינים בערי ארה"ב) • פערים ברמות הכנסה בין קבוצות האוכלוסייה <p>– תהליכי היווצרות של גטאות כפויים ושל גטאות מרצון בעיר</p> <p>– דוגמאות: גטאות של אפרו-אמריקאים, סינים והיספנים מול ריכוזי אוכלוסייה יהודית-חרדית בארה"ב</p> <p>– עוני ועושר כגורמי היבדלות: גטאות של עוני לעומת שכונות גורות של אוכלוסייה מבוססת</p> <p>– דוגמה: בתל אביב-יפו – יפו ג' ויפו ד' מול גבעת אנדרומדה</p> <p>– שכונות עשירות של מיעוטים</p> <p>– דוגמה: שכונות של סינים בוונקובר (קנדה) ושכונות של מהגרים במערב ארה"ב</p> <p>– השוואה בין תהליכי ההיבדלות וגורמיה בין מדינות מפותחות למתפתחות</p> <p>– השלכות של היבדלות חברתית-תרבותית על הפיתוח העירוני ועל הרגשת ההשתייכות של התושבים</p>	<p>ג. מאפייני האוכלוסייה במרחב העירוני [10 שעות]</p> <p>1. מאפייני האוכלוסייה העירונית</p> <p>2. מגזרי התעסוקה במרחב העירוני</p> <p>3. המאפיינים המרחביים והתרבותיים של ריכוזי האוכלוסייה בערים</p> <p>3א. היבדלות של אוכלוסיות בעיר</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • קשר דיפוזיטיוני • קשר ספציפי הישגי • בנייה צמודת קרקע • בנייה רוויה • שיוך מעמדי 	<p>– מאפיינים פיזיים של המרחב:</p> <ul style="list-style-type: none"> • בכפר – בנייה צמודת קרקע, צפיפות נמוכה • בעיר – בנייה רוויה, רבי-קומות, צפיפות גבוהה <p>– מאפיינים חברתיים:</p> <ul style="list-style-type: none"> • בכפר – מערכת קשרים דיפוזיטיונית (קשרים עם אנשים רבים בתוך הקהילה במגוון תחומי החיים על בסיס היכרות וקשרי משפחה) • בעיר – מערכת קשרים ספציפית-הישגית (קשרים עם קבוצת אנשים מוגדרת על בסיס חברתי-כלכלי-תרבותי משותף – תפקיד, רקע מקצועי, שיוך מעמדי) <p>– הקשר בין מאפייני הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של היישוב ובין המבנה הפיזי שלו והמערך המרחבי של התפקודים</p>	<p>ד. הכפר מול העיר [4 שעות]</p>
<p>דגמים של מבנה עירוני:</p> <ul style="list-style-type: none"> • דגם מעגלי (קונצנטרי) • דגם גזרות • דגם רבי-מוקדי/גרעיני • דגם חברתי • אזור תפקודי • יתרונות מיקום • סטטוס חברתי-כלכלי 	<p>– דפוסים שונים בדרכי ההתארגנות המרחבית של האוכלוסייה העירונית:</p> <ul style="list-style-type: none"> • הדגם המעגלי של ברג'ס (1925) – התחזקות הקריטריונים החברתיים-כלכליים של האוכלוסייה עם ההתרחקות מהמרכז • הדגם הגזרתי של הויט (1939) – התארגנות הקבוצות החברתיות בעיר לפי יתרונות מיקום, לפי מחירי קרקע ולפי מרחק מהמרכז • הדגם הרבי-גרעיני של אולמן והריס (1945) – התארגנות הקבוצות החברתיות של האוכלוסייה לפי מרחק מהמרכז, יתרונות מיקום ורבי-מוקדיות של המבנה העירוני • הדגם החברתי המשולב של ריס וברי (1970) – התארגנות מרחבית טבעתית – לפי מחזור חיים, וגזרתית – לפי סטטוס חברתי-כלכלי • דגם העיר במאה ה-21 של וייט (1987) – התאמה של הדגם המעגלי של ברג'ס לתמורות החברתיות המתרחשות לאחרונה בגידול העירוני <p>– הדגמים המסבירים את ההתארגנות המרחבית של האוכלוסייה העירונית בעיר בת-זמננו במדינות המפותחות ובמדינות המתפתחות</p>	<p>ה. החלוקה החברתית של המרחב העירוני [6 שעות]</p> <p>1. הדגמים הקלסיים של העיר</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • מרחב מטרופוליני • עיר טבעת • שובל עירוני-כפרי • עיר טבעת • זחילה עירונית • פרוור 	<p>– המבנה הטבעתי של המטרופולין כמשקף תהליכים חברתיים, כלכליים ודמוגרפיים</p> <p>– דגמים של ניידות האוכלוסייה בין אזורים תפקודיים בתוך המרחב המטרופוליני</p> <p>– דגמים חברתיים המתארים את המבנה הפנימי של המטרופולין (האם הרצף הפיזי הוא גם רצף חברתי?)</p> <p>– המאפיינים של אוכלוסיית העיר המרכזית של המטרופולין לעומת מאפייני אוכלוסיית ערי הטבעת</p> <p>– גורמים בהתפשטות המרחב המטרופוליני – תהליכי פרוור של האוכלוסייה</p> <p>– מאפייני השובל העירוני-כפרי: השתלבות אזורים כפריים בשולי המטרופולין ותמורות במאפיינים החברתיים-כלכליים של אוכלוסיית היישובים הכפריים ההופכים לחלק מהמטרופולין</p> <p>– השלכות של הזחילה העירונית אל המרחב הכפרי: אבדן קרקע חקלאית, עליית מחירי קרקע, שינויים בשימושי הקרקע</p> <p>– דרכים לשימור השטחים הירוקים בשובל העירוני-כפרי</p> <p>– דוגמאות: ייעור מצפון לבאר שבע, שימור הרצועה הירוקה סביב לונדון</p>	<p>2. המרחב המטרופוליני</p> <p>3. השובל העירוני-כפרי</p>
<ul style="list-style-type: none"> • קיטוב מרחבי • צדק מרחבי-סביבתי • שימושי קרקע • נימבי (NIMBY) 	<p>– היבטים של אי-שוויון מרחבי בעיר (קיטוב מרחבי): שכונות בעלות רמת רווחה גבוהה מול שכונות עוני</p> <p>– גורמים לצדק (או לאי-צדק) חברתי בעיר: מידת הקרבה והנגישות של האוכלוסיות החלשות לאזורים בעלי חשיבות מרכזית בעיר – אזורי תרבות ועסקים, אזורי מגורים, שירותים, שטחים ירוקים, רווחה, השקעות ציבוריות וכו' – בהשוואה למידת הקרבה והנגישות של האוכלוסיות החזקות לאזורים אלו</p> <p>– הקשר בין אזורי עוני לבין שימושי קרקע עירוניים בלתי רצויים – "גזענות סביבתית" (Not In My Back Yard)</p> <p>– דוגמאות: עיר האפרטהייד בדרום אפריקה, אתר פינוי הפסולת של ירושלים בקרבת הכפר אבו־דיס, תכנית העברת חוות "פי גלילות" מרמת השרון לראשון לציון</p> <p>– בעיות הנובעות מהיעדר צדק מרחבי-סביבתי באזורים עירוניים והשפעתן על הרגשת התושבים והתנהגותם (הפגנות, תסיסה, אלימות)</p> <p>– דוגמה: שכונות מיעוטים ומהגרים בפריז</p>	<p>1. צדק חברתי בעיר [2 שעות]</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • משק בית • תהליך דחיקה • "חדירה והתנחלות" • שובל עירוני-כפרי • קצוות חברתיים • התחדשות פיזית • התחדשות חברתית • "חזרה אל העיר" • התברגנות (ג'נטריפיקציה) • גלעין העיר 	<p>– המאפיינים של האוכלוסייה המהגרת בעיר – גיל ומצב כלכלי</p> <p>– גורם "מחזור החיים המשפחתי" בהגירה פנימית של משקי בית בתוך הערים וביניהן</p> <p>– הגורם החברתי-כלכלי בהגירה הפנימית וכיווניה</p> <p>– שלבים וכיוונים בתהליך ההגירה הפנימית בעיר ("כתובת במפה הפיזית בעיר היא גם כתובת במפה החברתית של העיר")</p> <p>– תמורות במרחב העירוני כתוצאה מהגירה: דחיקת אוכלוסייה חלשה כלכלית על ידי אוכלוסייה חזקה יותר כלכלית (או להפך)</p> <p>– תהליכי "חדירה והתנחלות" בערים</p> <p>דוגמאות: חדירת חרדים לשכונות חילוניות בירושלים, חדירת ערבים לשכונות יהודיות בירושלים, בחיפה ובנצרת עילית</p> <p>– הגורמים לגידול הפער בין הקצוות החברתיים בעיר (מדוע הפער אינו מצטמצם?)</p> <p>– השפעות ההגירה אל השובל העירוני-כפרי: התפתחות יישובית על בסיס אוכלוסיות מבוססות</p> <p>– תהליכי ההתחדשות הפיזית וההתחדשות החברתית בעיר (האם התהליכים מתקיימים יחד או בנפרד?)</p> <p>– מאפייני תנועת החזרה אל העיר (מיהם החוזרים לעיר? [גיל, השכלה, רמת הכנסה] ולאילו אזורים בעיר?) דוגמה: תל אביב-יפו</p> <p>– שכונות העוברות תהליך התברגנות – מאפיינים פיזיים: מיקומן בעיר, סגנון הבנייה, חשיבותן ההיסטורית (דוגמאות: ירושלים, תל אביב-יפו)</p> <p>– תהליכי ההתברגנות של השכונות בעיר – מי המרוויח ומי המפסיד?</p> <p>– תהליכי התברגנות ביישובים כפריים: מושבים כיישובי מגורים פרווריים למעמד הכלכלי הגבוה; שינוי באופי היישוב ובמראהו</p>	<p>ז. תנועות אוכלוסייה בעיר – גורמיה וכיווניה [6 שעות]</p> <p>1. הגירה פנימית בעיר</p> <p>2. התחדשות עירונית והתברגנות שכונות</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • פינוי-בינוי • שימור פיזי • שימור עירוני • בנייה אקולוגית • עיר אקולוגית 	<p>– סוגי השיקום העירוני: פינוי-בנוי, שימור פיזי, הטבת תנאי הדיור</p> <p>– המניעים לשיקום פיזי של אזורים בעיר:</p> <ul style="list-style-type: none"> • שיפור איכות חיי התושבים • שיקום אזורים נחשלים (דוגמה: הכפר "סלמה" בתל אביב-יפו) • הגדלת היצע הדירות ותוספת אוכלוסייה (דוגמאות: פינוי-בינוי בגבעתיים, ברמת גן, ביפו העתיקה) • פיתוח אזורי מסחר ועסקים (דוגמאות: הדוקלנדס בלונדון, אזור הבורסה ברמת גן) • שיקום ושימור אזורים בעלי ערכים חברתיים והיסטוריים (דוגמאות: ערים עתיקות באירופה – דוברובניק, פראג, אמסטרדם ועוד) • מניעים כלכליים-סביבתיים (דוגמאות: ברלין, אזור הנמל בבולטימור) • החייאת לב העיר המזדקן והמתנוון על ידי אוכלוסייה צעירה (דוגמה: לב תל אביב-יפו) • תפיסה אקולוגית של תכנון ופיתוח עירוני <p>– הגורמים הנושאים בנטל הכלכלי של השיקום העירוני</p> <p>– היתרונות החברתיים והכלכליים של כל אחד מסוגי השיקום לעיר ולתושביה</p>	<p>ח. שיקום עירוני [2 שעות]</p>
<ul style="list-style-type: none"> • עיר עולם (עיר גלובלית) • רב-תרבותיות • תאגיד בין-לאומי • אליטות (elite): • בין-לאומית • אליטה מקומית 	<p>הפקת מידע כלכלי-חברתי על ערי עולם, למשל: לונדון, ניו-יורק, טוקיו, פריז, הונג-קונג, תל אביב-יפו, עיבוד המידע וניתוחו</p> <p>– מאפיינים כלכליים של ערי עולם:</p> <ul style="list-style-type: none"> • פיקוח גלובלי על כלכלת העולם • ריכוז של ההנהלות הראשיות של התאגידים הבין-לאומיים • מרכזים עיקריים של השקעות בין-לאומיות 	<p>ט. ערי עולם – כלכלה, חברה ותרבות [10 שעות]</p> <p>1. ערי עולם – ריכוז הכוח הכלכלי של המרחב הגלובלי</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • שירותים יצרניים • סטטוס חברתי • מגזר תעסוקה • בתי-מיזע • "שכונה גדורה" • שפה ארכיטקטונית • מותג עסקי 	<p>– מאפייני הסטטוס החברתי של האוכלוסייה ושל מגזרי התעסוקה בערי עולם:</p> <ul style="list-style-type: none"> • התפתחות מהירה של אליטה בין-לאומית ושל מעמד על-לאומי של ספקי שירותים יצרניים (למשל: פרסום, חשבונאות, משפטים, ביטוח, בנקאות) • התפתחות סקטור שירותים יוקרתי בשכר גבוה • התפתחות סקטור שירותים נחות המאופיין בעבודה חלקית ובשכר נמוך, העובדים בו הם בעיקר נשים ובני קבוצות מיעוט (למשל: עובדי ניקיון במשרדים, במלונות, במסעדות ובאתרי תיירות, עובדי מכירות והסעדה) • רוב התעסוקות התעשייתיות עוברות לבתי-מיזע (אולמות עבודה בתנאים ירודים) • בתנאי עבודה מנצלים, בעיקר בענפי ההלבשה והאלקטרוניקה • היצע של הזדמנויות עבודה המושך עובדים זרים לערי עולם <p>– הביטוי המרחבי של מאפייני האוכלוסייה בערי עולם ותהליכי ההתפתחות בהן:</p> <ul style="list-style-type: none"> • הקיטוב בין תעסוקות יוקרתיות/הכנסות גבוהות ובין תעסוקות נחותות/הכנסות נמוכות כגורם להפרדה מרחבית של אזורי המגורים לפי הכנסה, מעמד חברתי, ארצות מוצא, גזע • התפתחות של רובעי מגורים יוקרתיים לצד רובעי עסקים יוקרתיים במרכזי הערים • התפתחות תהליכי התחדשות והתברגנות בשכונות עתיקות והיסטוריות ההופכות למגורי יוקרה • התפתחות "שכונות גדורות" לאוכלוסייה מבוססת המתבדלת מסביבתה, דוגמאות מישראל: גבעת אנדרומדה ביפו, ארסוף בקרבת הרצליה, כפר הים בקרבת חדרה <p>– מאפייני הנוף הגלובלי של ערי עולם:</p> <ul style="list-style-type: none"> • התפתחות שפה ארכיטקטונית בין-לאומית לבניית מבני מגורים ומשרדים והיווצרות מעמד של ארכיטקטים גלובליים • היווצרות נוף עירוני אחיד של מגדלי עסקים ומגורים, תחרות בין-לאומית על חדשנות, עיצוב וגובה המגדלים • ייצוג זהה של כל המותגים העסקיים הבין-לאומיים בכל ערי העולם <p>– ההשלכות של החשיפה לרבות-תרבותיות של האוכלוסייה בערי עולם על תחומי החיים השונים, למשל: שפה, אפנה, מזון, אמנות, תאטרון, ספרות ועיתונות</p>	<p>2. ערי עולם – אוכלוסייה, תעסוקה וסטטוס חברתי</p> <p>3. ערי עולם – היבדלות מרחבי המגורים</p> <p>4. הנוף הגלובלי של ערי עולם</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • כיסי אבטלה • תעסוקות ביניים • קיטוב חברתי 	<ul style="list-style-type: none"> - תמורות במבנה המעמדי של החברה העירונית: • הצטמצמות ניכרת של המעמד הבינוני והרחבת הפערים בין הקצוות החברתיים • התפתחות אליטה מקומית השואפת להפוך לאליטה גלובלית • היעלמות תעסוקות ביניים תוך היווצרות כיסי אבטלה וירידה של קבוצות אוכלוסייה ממעמד הביניים למעמד הנמוך - ההשלכות של הקיטוב החברתי: • אי־שקט ציבורי: הפגנות, טרור עירוני, אלימות, פשע • צורך בחיזוק כוחות אכיפת החוק • התפתחות כוחות אבטחה פרטיים - בעיה מוסרית בעיר עולם: רובד חברתי קטן ואליטיסטי שולט חברתית ותרבותית בשאר רובדי החברה העירונית - היווצרות קונפליקט ברמה המקומית בין ההיענות לכוחות המייצגים את הכוח הכלכלי הבין־לאומי בעיר הגלובלית לבין הצרכים המקומיים 	<p>5. הקיטוב החברתי בערי עולם</p>

נושא 4: אדם ומקום – גבולות ותחומים

מטרות

הלומדים:

1. ינתחו את ההשלכות של התפיסות השונות את המרחב (האישי, הקהילתי והלאומי) על מערכות יחסים בין פרטים ובין אוכלוסיות במרחב משותף ובמרחבים משיקים.
  - יסבירו את תהליך התפתחותה של הרגשת ההשתייכות והזיקה של אדם לקהילה ולמרחב מגוריו ופעילותו ויעריכו את חשיבותה לפרט ולקבוצת ההשתייכות שלו.
  - יסבירו את מגוון הגורמים המעורבים בקביעת גבולות מסוגים שונים ויעריכו את השפעת קביעת הגבולות על האוכלוסייה ופעילותה במרחב.
  - ינתחו את השפעתה של הפעילות האנושית הייחודית באזורי גבול על המרחב הסמוך לגבול.

נושא 4: אדם ומקום – גבולות ותחומים

18 שעות

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • טריטוריה • תיחום • הגדרת מקום • תחושת מקום (sense of place) • זהות אתנית • זהות תרבותית • דומיננטיות תרבותית⁷ מרחבית 	<p>– הגורמים ליצירת הרגשת ההשתייכות והזיקה של אדם למקום (sense of place), למשל: קשר של אדם לעיר הולדתו, לשכונת מגוריו (התנסות נמשכת, הרגל, ניסיון, זיכרון)</p> <p>– דת, תרבות ולאומיות כיוצרי קהילות מרחביות</p> <p>– ההשלכות של נקודות מפגש ונקודות חיכוך בין קבוצות בעלות אינטרסים מנוגדים באותו מרחב ובמרחבים משיקים (דוגמאות: ירושלים – שלושה מרחבים קבוצתיים: יהודי-ציוני, חרדי, ערבי; ספרד – הבסקים והקטלוניים; קפריסין – יוונים ותורכים; בלגיה – וולונים ופלמים)</p> <p>– תפקיד הארגונים הלא-פורמליים בהנעת קהילות בעלות אינטרסים משותפים ליצירת מרחב ייחודי (למשל: ארגונים "ירוקים", תנועות נוער, ארגוני סטודנטים)</p>	<p>א. השתייכות וזיקה למקום – תפיסה ותיחום של מרחבי חיים [6 שעות]</p> <p>1. המרחב האישי</p> <p>2. המרחב הקבוצתי</p>
<ul style="list-style-type: none"> • גבול קדמן⁸ • גבול תולדתי⁹ • גבול משבש¹⁰ • גבול טבעי • קו הפסקת אש • קו שביתת נשק 	<p>הפקת מידע ממפות על השתנות גבולות במדינות העולם במאה ה-20</p> <p>– גורמים בקביעת גבולות: היסטוריים, פוליטיים, כלכליים, תרבותיים, פיזיים</p> <p>– ההשלכות של מלחמות וסכסוכים בין מדינות, בין עמים ובין קבוצות אתניות על האדם והחברה (דוגמאות: מדינות יוגוסלביה לשעבר, קפריסין, סודן, ישראל והפלסטינאים)</p> <p>– השפעות מגוונות של גבולות הכפויים על ידי גורם חיצוני על האוכלוסייה באזור (דוגמה: קביעת גבולות על ידי המדינות הקולוניאליות)</p> <p>– השפעות של מידת הפתיחות של גבולות, לדוגמה: הגבול בין ארה"ב ובין מקסיקו בהשוואה לגבולות בין מדינות אירופה</p>	<p>ב. גבולות ותיחום המרחב [12 שעות]</p> <p>1. קביעת גבולות – השלכות על האדם ועל המרחב</p>

- 8 גבול קדמן: גבול שקדם למערכת היישובית בסביבתו. הגבול הכתיב את תחום ההשתרעות של מערכות היישובים והפעילות האנושית של שתי האוכלוסיות שמשני צדי הגבול (דוגמה: גבולות של מושבות ההתיישבות הבריטית באוסטרליה).
- 9 גבול תולדתי: מערכות יישוביות (על כל הכרוך בהן) של שתי אוכלוסיות שונות שהיו קיימות קודם לקביעת קו הגבול. קו זה רק אישר בדיעבד את מה שהתפתח בשטח (דוגמה: קו הגבול בין הודו לפקיסטן).
- 10 גבול משבש: תוואי גבול שאינו מתחשב בשונות של האוכלוסייה באזור ומותיר משני צדדיו קבוצות אוכלוסייה שמערכת הקשרים ביניהן משתבשת (דוגמה: גבולות בין מדינות אפריקה שנקבעו על פי ההתפשטות הקולוניאלית).

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • סֵפֶר • פריפריה 	<ul style="list-style-type: none"> - הפעילות האנושית באזורי גבול והשפעתה על המרחב הקרוב והרחוק: • מעברי גבול בין מדינות - מוקד לפעילות מסחרית (חוקית ולא-חוקית) • התפתחות המסחר הודות למעברים פתוחים • פיתוח כלכלי - בניית תשתיות • הגירה חוקית ולא-חוקית • העתקת פיתוח אל מעבר לגבול (דוגמה: פיתוח תעשייתי במכסיקו לאורך הגבול עם ארה"ב) • חיקוי פעילויות כלכליות מצליחות מעברו השני של הגבול (דוגמה: עמק הירדן בממלכת ירדן מול עמק הירדן בישראל) - המאפיינים של נופים צבאיים ונופים אזרחיים באזורי גבול 	<p>2. אזורי גבול - מרחב ייחודי לפעילות אנושית</p>

נושא 5: תרבות מעצבת מרחב בעידן הגלובלי

מטרות

הלומדים:

1. ינתחו את השפעת הגלובליזציה על תהליכים כלכליים, תרבותיים וחברתיים.
  - יעריכו את היתרונות והחסרונות של השפעת תהליכי הגלובליזציה על המרחב הארצי והמקומי.
  - יבינו את המניעים והסיבות למאבקים השונים נגד הקפיטליזם הגלובלי ויעריכו את דרכי הפעולה של תנועות המחאה.
2. ינתחו את השפעתן של מערכות התקשורת המודרניות (אינטרנט, טלוויזיה, תקשורת סלולרית) ומערכות התחבורה המודרניות על חיי הפרט והחברה ועל עיצובה של התרבות בעידן הגלובלי.
  - ינתחו את תהליכי התפתחותה של תרבות "הכפר הגלובלי", יאפיינו את ביטוייה ברמת הפרט וברמת החברה וינקטו עמדה מעריכה כלפיהם.
  - יבחנו את תפקידה התרבותי של השפה בעידן הגלובלי ויעריכו את השפעתה על תהליכים שונים המעצבים את המרחב החברתי והתרבותי.
  - יסבירו את ההשפעות השונות של מעמד הדת בחברה על עיצוב המרחב והנוף התרבותי ביישוב.
  - יעריכו את השפעותיה (החיוביות והשליליות) של התפתחות התיירות העולמית על התרבות, על הכלכלה ועל הסביבה במרחב הלוקלי.
3. יסבירו את הדואליות של תהליכים תרבותיים המתרחשים בחברות שונות בעולם המפותח ובעולם המתפתח ואת הסיבות למתחים ביניהם.
4. יסבירו את הקשר בין הגלובליזציה הכלכלית והתרבותית-חברתית לבין הפעילות העולמית והמקומית לפיתוח בר-קיימא ולשימור נכסי טבע ואתרי תרבות ומורשת.
5. ינקטו עמדה מנומקת בסוגיות ערכיות כמו: חשיבות הזהות התרבותית הייחודית בכפר הגלובלי, חשיבות השימור של אתרי מורשת ונכסי טבע, הצדקת המאבקים נגד הקפיטליזם הגלובלי.

נושא 5: תרבות מעצבת מרחב בעידן הגלובלי

42 שעות

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • רשתות ערים גלובליות • אנטי-גלובליזציה • קפיטליזם גלובלי • הבנק העולמי • קרן המטבע העולמית • תאגיד רב-לאומי • מיקור-חוץ • כלכלה דואלית 	<p>- השפעת הגלובליזציה על תהליכים מקומיים וגלובליים במרחב האנושי והפיזי: <ul style="list-style-type: none"> • גורמים רב-לאומיים המשפיעים על עיצוב המרחב העולמי (דוגמאות: הבנק העולמי, קרן המטבע העולמית, האו"ם, תאגידים רב-לאומיים, קרנות סיוע פרטיות) • העמקת הפערים הכלכליים והחברתיים (קיטוב) במרחב המקומי כתוצאה מכניסת תאגידים וחברות רב-לאומיים למדינה • פריצת גבולות המדינה בתחומי הכלכלה והתרבות • התרחבות מערכת ההשכלה המקצועית והיווצרות תנאים לקידום אוכלוסיות חלשות ולשוויון הזדמנויות בתעסוקה • התפתחותן של רשתות ערים גלובליות במדינות¹² • מיקום גמיש של תעשיות ונדידתן בעקבות תנאים מתאימים: שילוב של כוח עבודה זול, תשתיות זמינות, מיקום ספקים ומיקור חוץ, מדיניות פיתוח תומכת <p>- יתרונות וחסרונות לתהליכי גלובליזציה במישור הארצי והמקומי (דוגמאות ממדינות שונות ומאירועים אקטואליים) דוגמאות ליתרונות: ייצור מקומות תעסוקה (סין, אינדונזיה) יצירת מוקדי פיתוח חדשים (בנגלור בהודו) דוגמאות לחסרונות: ניצול כוח אדם זול (סין, אינדונזיה), יצירת כלכלה דואלית - האוכלוסייה שמחוץ למגע עם פעילות גלובלית עלולה להישאר ברמה כלכלית נמוכה (דוגמה: אזורים בהודו שאינם מושפעים על ידי הפעילויות הגלובליות)</p> </p>	<p>א. השפעת הגלובליזציה על תהליכים חברתיים-כלכליים-תרבותיים במרחב האנושי והפיזי¹¹ (8 שעות)</p> <p>1. היבטים מרכזיים של תהליך הגלובליזציה</p>

11 קישור - ראו יחידת הנתי"ב - נושא 5, פרק ג'; יחידת הפיתוח והתכנון המרחבי - נושא 2, פרק ב'.

12 הרחבה בנושא ביחידה זו - ראו נושא 3: האדם והחברה במרחב הכפרי ובמרחב העירוני.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
	<p>- תנועות אנשים, הון, תהליכי ייצור, מפעלים ורעיונות במרחב הגלובלי מהעולם המתפתח לעולם המפותח ולהפך, דוגמאות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • התעשייה הגרמנית וכוח העבודה התורכי • התנועה של כוח העבודה ממזרח אירופה למערבה ותנועת ההון בחזרה • תנועה בתוך מדינות אל ריכוזים מרחביים של הון וכוח עבודה מיומן בסין ובהודו • גידול בתנועת מוצרים בין מדינות <p>- ההשלכות של כניסת עובדים זרים (מהגרי עבודה חוקיים ולא-חוקיים) בני תרבויות שונות על החברה ועל התרבות המקומית:</p> <ul style="list-style-type: none"> • מבחינה מוסרית: ניצול, דחייה, חוקי עבודה מפלים • מבחינה התנהגותית: עליית רמת הפשיעה והאלימות • מבחינה תרבותית: השפעות הדדיות בנקודות המגע בין החברה המקומית לחברה הזרה - אפנה, מזון, הסעדה • השתלבות הדור השני של העובדים הזרים בחברה המקומית (קבלת אזרחות, שירות צבאי, רכישת השכלה) • דוגמאות אקטואליות מישראל, מגרמניה, ממדינות הנפט, מצרפת <p>- סוגי המאבקים נגד הקפיטליזם הגלובלי:</p> <ul style="list-style-type: none"> • מאבקים פוליטיים-לאומיים, לדוגמה: מחאות נגד התבטלות הזהות הלאומית מקומית מול גורמי חוץ כוחניים המתערבים בתרבות הפוליטית של מדינות • מאבקים חברתיים-תרבותיים, לדוגמה: מחאות נגד הכתבת סמלי תרבות על ידי תאגידים מסחריים, כמו מופעי תרבות, פרסומות, לבוש, מותגים אפנתיים, תרבות הקניונים, תוך עידוד צריכת תרבות כלל-עולמית וביטול התרבות הלוקלית • מאבקים כלכליים, לדוגמה: מחאות נגד ניצול אזורי פריפריה לתועלתו הכלכלית של מיעוט מבוסס באזורי הליבה • מאבקים מרחביים, לדוגמה: מחאות נגד הכפפת תכניות מתאר לתנאי התאגידים המסחריים ורשתות הענק • מאבקים סביבתיים, לדוגמה: מחאות נגד ניצול הסביבה באזורים שונים בעולם בים וביבשה להטמנת פסולת רעילה <p>- דרכי הפעולה של תנועות המחאה (עולמיות ומקומיות) נגד תהליכי הגלובליזציה - מניעה ומידת השפעתן</p>	<p>2. תנועות במרחב: אנשים,¹³ הון, ייצור, רעיונות</p> <p>3. השפעות חברתיות ותרבותיות של העובדים הזרים</p> <p>4. המאבקים נגד הקפיטליזם הגלובלי</p>

13 הרחבה בנושא תנועות אנשים - ראו נושא 1 ביחידה זו, פרק ב': תנועות הגירה.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • סוכני שינוי תרבות • מרחב וירטואלי • תקשורת המונית • קבוצה "חבייה" • רמה תרבותית 	<p>- הסיבות להיותן של מערכות תחבורה ותקשורת סוכני שינוי תרבותי (קיצור המרחקים, פיזיים ווירטואליים, בין אזורי תרבות שונים, בין העולם המפותח לעולם המתפתח)</p> <p>- תוצאות לוואי של התפתחות מערכות התקשורת המודרניות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • האינטרנט - מרחב וירטואלי ללא גבולות ופיקוח, דוגמאות: זמינות מידית למידע בכל תחום הנמצא בתהליך גידול בלתי פוסק, אפשרות חלופית לרכישת השכלה, השפעה על דפוסי עבודה, השפעה על תרבות הפנאי • הטלוויזיה - אמצעי תקשורת המונית, דוגמאות: מעצבת נורמות והרגלי צריכה של תרבות, יוצרת ביקוש אחיד בעולם למוצרי צריכה בתחומי האפנה, המזון, הציוד לבית, מהווה אמצעי רבי-עצמה למטרות פוליטיות פנימיות ובין-לאומיות • תקשורת סולרית, דוגמה: שינוי דפוסי תקשורת בין-אישית ועסקית <p>- ההשלכות של מערכות התקשורת המודרנית, דוגמאות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • יצירת מודעות ומעורבות למתרחש באזורים נידחים בעקבות החשיפה של המדיה, דוגמאות: מאבקים בין קבוצות אתניות, מחלות ורעב (למשל: ביבשת אפריקה), פגיעה בסובב הטבעי (למשל: בירוא יערות בדרום אמריקה) • הכרת מאפייני תרבות ייחודיים של קבוצות "חבויות" • חדירה מהירה של חידושים טכנולוגיים בכל תחומי החיים • אימוץ נורמות תרבות של חברות בעלות עצמה כלכלית <p>- תרומת התפתחות מערכות התחבורה המודרניות: באוויר וביבשה (למשל: שיפור רמת הנגישות, קיצור מרחקים וחיסכון בזמן)</p> <p>- תוצאות לוואי של התפתחות מערכות התחבורה המודרניות, דוגמאות: השפעה על דפוסי עבודה ותחומי עיסוק, עלייה בשיעור עבודת נשים, התרחבות ענף התיירות העולמית</p> <p>- תמורות בעולם המתפתח בעקבות התפתחות אמצעי התקשורת והתחבורה יתרונות וחסרונות</p>	<p>ב. גורמים בהיווצרותה של תרבות גלובלית (8 שעות)</p> <p>1. תקשורת ותחבורה - ערוצי חיבור בין בני אדם ותרבויות</p> <p>א.1 מערכות תקשורת</p> <p>ב.1 מערכות תחבורה</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • הכפר הגלובלי • "תרבות הקניונים" • לוקלי • גלוקלי • תרבות צריכה 	<p>- ביטויי תרבות הכפר הגלובלי, למשל: התפתחות "תרבות הקניונים", צריכת מותגים, פרסומת אגרסיבית גלויה וסמויה, צריכה של מוצרי המדיה: שידורי אירועי תרבות וספורט, סדרות טלוויזיה פופולריות</p> <p>- גורמים להתפתחות תרבות הכפר הגלובלי</p> <p>- היבטים חיוביים ושלייליים בתרבות הכפר הגלובלי ברמת הפרט והחברה</p> <p>- ביטויים דוסיטריים של הגלובליזציה התרבותית: מצד אחד - אימוץ תרבויות העולם המפותח על ידי מדינות העולם המתפתח (דוגמאות: לבוש, הרגלי אכילה ובילוי, מוזיקה), ומצד אחר - אימוץ תרבויות העולם המתפתח על ידי מדינות העולם המפותח (דוגמאות: מאכלים, שיטות רפואיות, אמנויות לחימה, עיצוב בתים וגינות, "רוחניות" לסוגיה)</p> <p>- הגלובליזציה כתהליך דואלי היוצר פסיפס של תרבויות:</p> <p>מצד אחד - האחדה: דמיון בתכנים, בצורות, בסגנונות במוקדי הפעילות הכלכלית הגלובלית</p> <p>ומצד אחר - ייחודיות: שימור מסורות, מנהגים, אורחות חיים, מזון, שפה (דוגמה: פונדמנטליזם כתגובת נגד לתהליכי הגלובליזציה)</p> <p>- חשיבותה של הזהות התרבותית הייחודית בכפר הגלובלי ודרכים לשמירתה</p>	<p>ג. הכפר הגלובלי כמרחב תרבותי¹⁴ (6 שעות)</p> <p>1. מאפיינים תרבותיים בעידן הגלובלי</p>
<ul style="list-style-type: none"> • קבוצה אתנית • רב-תרבותיות 	<p>הפקת מידע על תפרוסת השפות במרחב העולמי ממפות וממקורות שונים, עיבוד המידע וניתוח</p> <p>- ביטויי שפה במרחב הציבורי היוצרים נופ תרבותי של מקום - מראה עיניים (שמות מקומות ורחובות, שלטים, שמות עסקים ומקומות בילוי, עיתונות) ומשמע אזניים (שפת הדיבור, רדיו, טלוויזיה)</p>	<p>ד. היבטי תרבות והשפעתם על המרחב - השפה (6 שעות)</p> <p>1. השפה כמרכיב תרבותי המשפיע על המרחב</p>

14 היבטים חברתיים של ערי עולם - ביחידה זו ראו: נושא 3, פרק ג' סעיף 3.

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • היבדלות תרבותית • דומיננטיות תרבותית במרחב 	<ul style="list-style-type: none"> - תפקידה של השפה בשימור הייחוד והצביון של המקום ותושביו - הסיבות להיותה של השפה האנגלית שפת הגלובליזציה - ההשלכות התרבותיות והחברתיות של חדירת שפות זרות, בעיקר אנגלית וספרדית, בעידן הגלובליזציה, למשל: שפת התקשורת באינטרנט, מופעי תרבות, טלוויזיה וקולנוע, שירותי תיירות - השפה כמנוף מצד אחד וכבלם מצד אחר בתקופה של מוביליות חברתית-כלכלית (דוגמה: אירים בארה"ב, צפון אפריקאים בצרפת, הודים בבריטניה; לעומת תורכים בגרמניה, עולים רוסים ואתיופים בישראל) - קונפליקטים תרבותיים-מרחביים בין דוברי שפות שונות באותו מרחב (לדוגמה: בלגיה - צרפתית ופלמית; קנדה - אנגלית וצרפתית) - תפקידה של השפה בשימור התרבות המקומית בעידן הגלובליזציה - הגורמים להיווצרותן של מובלעות דוברי שפה זרה במרחב העירוני (דוגמאות מהעולם: ניו יורק - China Town, תורכים בברלין; דוגמאות מהארץ: דוברי רוסית ואתיופית) 	<p>2. השפות כמעצבות את המרחב התרבותי</p> <p>בעידן הגלובליזציה</p>
<ul style="list-style-type: none"> • צליינות 	<ul style="list-style-type: none"> - ביטויים נופיים של דת ותרבות: בתי כנסת, קתדרלות, מסגדים, פגודות, מבני חינוך, לבוש, טקסים ומנהגים - הקשר בין מעמדה ומקומה של הדת בחברה ובין מידת השפעתה על עיצוב המרחב, דוגמאות: מסגדים בכפר הערבי, בתי כנסת וישיבות בירושלים, פגודות בבורמה - השפעת מיקומם של מבני הדת ביישוב (כפר, עיר, כְּרָךְ) על הסביבה הקרובה ועל מגמת התפתחותו של היישוב - מבני דת כסמלים טריטוריאליים - ההשלכות המרחביות של תופעת העלייה לרגל למקומות המקודשים לדתות על שימושי הקרקע באתר ובסביבתו: פיתוח תשתיות, פיתוח ענפי תיירות - הארחה, הסעדה, תחבורה, פיתוח אתרים מקודשים נלווים (דוגמאות לעליות לרגל: יהודים לירושלים, נוצרים לוותיקן וללורד שבצרפת, מוסלמים למכה, צליינים נוצרים לישראל) 	<p>ה. היבטי תרבות והשפעתם על המרחב</p> <p>- הדת (41 שעות)</p> <p>1. הדת כמרכיב תרבותי המשפיע על המרחב</p> <p>2. עלייה לרגל וצליינות</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • תיירות אתגרית • תיירות בריאות • תיירות מדברית • תיירות מורשת • תיירות בת־קיימא • תיירות כפרית • תיירות אתנית • כושר נשיאה של אתר 	<p>הפקת מידע ממפות וממקורות סטטיסטיים על תנועת התיירות העולמית משנות השמונים של המאה ה־20 ועד לימינו, עיבוד המידע וניתוחו</p> <p>- הקשר בין גידול שעות הפנאי לבין התפתחותם של ענפי תיירות חדשים, דוגמאות: תיירות ספורט (סקי, אירועי אולימפיאדה ומונדיאל), תיירות אתגרית, תיירות בריאות, תיירות מדברית, תיירות אתנית, תיירות מורשת, תיירות מתמחה בצרכים מיוחדים של קבוצות אוכלוסייה</p> <p>- השפעות - תרבותיות, כלכליות וסביבתיות - על מקום בעקבות התרחבות התיירות העולמית:</p> <ul style="list-style-type: none"> • היווצרות מתחים בין אורח החיים המסורתי לאורח החיים המודרני, דוגמאות: ערכים, הרגלי צריכה, אורחות חיים • התייר כסוכן שינוי: משפיע על היעד התיירותי ומושפע ממנו • שימור מאפייני תרבות בצד מסחורם והיווצרות שוק למוצרים מסורתיים • פיתוח ממסדי של שירותי תיירות וגידול בהיצע של מקורות תעסוקה חדשים • התפתחות יזמות מקומיות לשירותי תיירות (הארחה והסעדה) • גידול שיעור דוברי שפות זרות • פגיעה בסביבה הטבעית בעקבות פיתוח מהיר של שירותי תיירות מעבר ליכולת הנשיאה של האתרים, דוגמאות: מערת אבשלום, אתר החולה, פארקים לאומיים בארה"ב 	<p>ו. התיירות כסוכן שינוי תרבותי (4 שעות)</p>

מונחים ומושגים	סוגיות ומוקדים בהוראה	פרקי הלימוד
<ul style="list-style-type: none"> • אתרי מורשת עולמית (world heritage) • אתר זיכרון קולקטיבי • פיתוח בר־קיימא (קיימות) • נכסי טבע • שמורה ביוספרית • נוף תרבות • חוקי שימור • מכלולי נוף לשימור • תיירות מורשת • שמורות טבע • אונסק"ו 	<p>הפקת מידע מרשת האינטרנט על אתרי מורשת עולמית (world heritage) לפי קביעת אונסק"ו</p> <p>- תרומתם של גורמים מקומיים ועולמיים המגבירים את המודעות לחשיבות שימורם של נופי מורשת ותרבות ושל נכסי טבע</p> <p>- קריטריונים לבחירת נופי מורשת ותרבות ונכסי טבע לשימור ולקביעת סדר עדיפויות מהיבט אוניברסלי ומקומי</p> <p>- דרכים ואמצעים לשימור המורשת התרבותית ונכסי טבע (חקיקה ואכיפה ומימון) דוגמאות מישראל: תל אביב - "העיר הלבנה" (מורשת תרבותית), אגמון החולה (מורשת טבע), דרך הבשמים בנגב (מורשת נוף ותרבות)</p> <p>דוגמאות מהעולם: אקוודור - איי גלפגוס, פרו - מאצ'ו פיצ'ו, קמבודיה - אנקור ואת - תפקיד הקהילה הבין־לאומית ביישום עקרונות פיתוח בר־קיימא (קיימות) בשימור אתרי מורשת, תרבות ונכסי טבע (למשל: פעילות אונסק"ו)</p> <p>- הסיבות לעליית התיירות באתרי מורשת ותרבות בתקופתנו</p> <p>דוגמאות ליעדי תיירות אלו בישראל: מצדה, דרך היין בזכרון יעקב, המושבה הגרמנית בחיפה; אתרי זיכרון קולקטיבי: אנדרטאות, קווי ביצורים לאורך גבולות ומגדלי מים</p> <p>בארה"ב: אזורי ההמיש בפנסילבניה, באירלנד: תנועת תיירות למדינה של צאצאי מהגרים איריים</p>	<p>ז. שימור ופיתוח בר־קיימא של נופי מורשת ותרבות ונכסי טבע (6 שעות)</p> <p>1. שימור נופי מורשת - מטרות ודרכים ליישום</p> <p>2. תיירות מורשת</p>